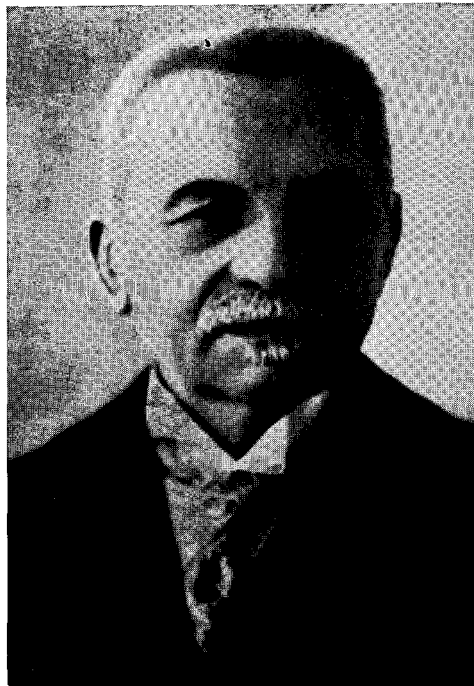

JOSEPH BIDEZ (1867-1945)

1895

Marie, Auguste, Joseph Bidez werd geboren te Frameries op 9 april 1867 en overleed te Oostakker op 20 september 1945.

Zijn ouders stamden beiden, van mensengeheugen af, uit het Henegouwse land: Soignies, Brasménil, Aiseau, Châtelet, Pâturages, Frameries..., uit een stand van arbeid en goede eenvoud. Ook voor hem lag hier het landschap van zijn prilste jaren: „... c'est à Frameries que j'ai pris le goût de rêvasser devant

des panoramas au bout desquels le beffroi de Mons se dessinait, et le plus vieux souvenir qui me soit resté de mon enfance me fait voir encore un champ de trèfles et une grande et belle drève de hêtres où l'on allait promener les gosses, du côté de Noirschain” (brief van Bidez, 28 februari 1934).

Toen hij vijf jaar was, in 1872, stierf zijn vader, de jonge plattelandsdokter Auguste Bidez, en de moeder, Marie Dehout, vertrok uit Frameries met haar twee zoontjes, Léon en Joseph, naar Châtelet, waar een oude tante een winkel openhield.

De jaren waren moeilijk en de zorgen groot, maar haar kinderen bleken begaafd naar geest en hart. Over deze tijd schreef A. Severyns in 1956: „Bien étudier en classe était (...) pour (Joseph Bidez) un devoir d'état,

j'allais dire un sacerdoce: il voulait se faire une belle situation, devenir assez riche pour que sa bonne tante, sa chère maman puissent fermer la boutique d'aunages et ne plus peiner dès l'aube au service d'une clientèle aléatoire et exigeante”. Moge de knaap aldus ietwat lijken op een hagiographisch figuurtje uit een oud en saai kinderboek, toch wordt hierdoor de latere man getekend: zijn werkzaamheid die niet rusten kon, zijn fijngevoelig hart dat te vroeg verdriet ervaarde, zijn goedheid, zijn aandacht, zijn hulpvaardigheid.

In 1878 begon Joseph Bidez in het Klein Seminarie van Bonne-Espérance (bij Binche) zijn oude humaniora, die hij in 1884 als *primus perpetuus* zou beëindigen. Gelijkelijk begaafd voor de positieve wetenschappen en voor de talen, zo oude als moderne, was hij tevens een leidend element in de vrome activiteiten van

het college, een voorname jonge man die aan zijn vroege lauweren ook de prijzen van „politesse et bienséance” toevoegde, het goede kind ook in het volle besef dat hij met de verworven premies voor zijn moeder de financiële last kon minderen. Want haar bood het leven zo weinig genade: de oude tante Thérèse was gestorven, de ellegeodwinkler eiste nutteloos veel moeite, de laatste bezittingen waarin haar geluk met de jonge dokter had gewoond, gingen onder de hamer; maar haar kinderen waren haar trots.

Joseph werd lid van de *Académie littéraire* van Bonne-Espérance, schreef daar zijn eerste opstellen, kreeg er zijn eerste bekroningen: „ainsi, schrijft A. Severyns, Joseph Bidez entra fort jeune à l'Académie, qui le couronna deux fois et dont il fut un membre assidu: c'était, dans la compagnie instaurée par le chanoine Ladeuze (de *superior* van het Klein Seminarie), comme un avant-goût de ce qui l'attendait dans celle, plus illustre, qu'avait fondée Marie-Thérèse”. Trouwens, hier als daar, kende hij eminente leden: Alfred Berlière, Alfred Cauchie, Victor Grégoire, Paulin Ladeuze, de latere rector van de Leuvense Universiteit.

Zijn onvergetelijke leraars vond hij in de poësis en rhetorica: Charles Ducarme en Ferdinand Magnus, „des maîtres admirables, schreef hij zelf vijftig jaar nadien, (qui) savaient communiquer le feu sacré qui les animait, en expliquant les beautés de la poésie et de l'éloquence antique”. De activiteiten van de *Académie littéraire*, de leiding van geestdriftige meesters maakten van Bidez een jonge humanist die van het blad Demosthenes of Chrysostomos vertaalde, — die ademloos luisterde naar Cicero en Bossuet uit de mond van professor Magnus, — die jong reeds aangegrepen werd door een stuk van Ducarme, bij een eindejaarsproclamatie opgevoerd: *Julien l'Apostat...*

Op 3 december 1884 stierf zijn moeder, acht-en-veertig jaar oud, moe, van zorgen gebroken. Joseph Bidez had zo pas in Bonne-Espérance het eerste jaar wijsbegeerte aangevat: zijn roeping had niemand verwonderd; na de dood van zijn moeder keerde hij niet terug; hij zou nooit meer, bij niet één gelegenheid, een voet zetten binnen de oude muren.

In 1885 liet hij zich inschrijven in de Faculteit Wijsbegeerte en Letteren van de Rijksuniversiteit te Luik, waar hij, jaar na jaar, tot zijn doctoraat op 9 oktober 1888 toe, de grootste onderscheiding behaalde. Wel heeft hij er niet Charles Michel of Jean-Pierre Waltzing als meesters gekend, maar hij werd gevormd door een Delbœuf, een Roersch, een Kurth, een Francotte, en ontmoette er een vriend voor het leven: Léon Parmentier. „... C'est chez lui que j'appris à connaître, à admirer et à aimer, zou Bidez in 1934 schrijven, ... Léon Parmentier, ce maître helléniste toujours présent à ma pensée, esprit primesautier, dont la bonhomie souriante gagnait toutes les sympathies, intelligence aussi sévère pour elle-même qu'elle se montrait encourageante pour les autres, toujours prodigue d'idées et de suggestions, Léon Parmentier, dont l'amitié généreuse et fraternelle, après m'avoir ouvert les voies, a rempli ma vie de toutes les joies de l'esprit...” Door hem ook werd hij binnengebracht in de familie Faider, waar hij wellicht voor het eerst Franz Cumont kon ontmoeten.

Toch volgde hij niet de weg van het onderwijs, die Parmentier voor hem had

gewenst, maar behaalde op 25 februari 1891 het doctoraat in de rechten. Wellicht stond hij er op zo snel mogelijk financieel onafhankelijk te worden, te meer dat zijn oudere broer Léon in 1890 als ingenieur-hoogleraar naar Chili was vertrokken. Nog student-jurist, liet Bidez zijn eerste artikel verschijnen in de *Revue de Belgique* van 1889: *Fous ou criminels*, en begon in 1891 zijn stage bij meester Van Marcke. Van deze *pro deo* - advocatenpraktijk zijn weinig herinneringen bewaard gebleven, al wist Léon Parmentier nog in 1914 hierover te vertellen: „Vers 1892, si je me souviens bien, il eut le bonheur de contribuer à faire reconnaître en appel l'innocence de deux ouvriers qu'un premier jugement, rendu hâtivement en temps de troubles, avait condamnés pour un prétendu attentat anarchiste”...

Ondertussen, in 1890, was Bidez, door toedoen van Parmentier, privaatleraar geworden bij baron de Selys Longchamps: in drie jaar tijds loodste hij zijn leerling, een kozijn van Marc de Selys Longchamps, de latere vaste secretaris van de Belgische Academie, doorheen het homologatie-examen en de eerste kandidatuur der rechten. Bidez zelf leefde er gelukkige jaren. Hij was als thuis, financieel en sociaal beveiligd, opgenomen in een kring van voornaamheid en wetenschap, waar geborgen achter zijn zwijgzame bescheidenheid zijn hart van veel eenzaamheid genas en zijn geest uiteindelijk koos wat zijn leven vullen zou: „son goût du travail méditatif et solitaire, — aldus Parmentier in 1914 — soutenu et avivé à Liège par des fréquentations scientifiques, finit par tourner entièrement sa pensée vers les recherches désintéressées, et il vint un jour où il eut le loisir de consacrer uniquement à la science sa docilité, sa persévérance et sa bonne et forte volonté”.

Hoe zelfstandig van geest Bidez ook mocht zijn en hoe schaars de gevoelswereld van zijn jeugd- en leerjaren bevolkt leek, toch is zijn leven en werk, wonder genoeg, vaak en diep door duurzame vriendschap beïnvloed: zonder Parmentier en Cumont is Bidez niet volledig, is zijn activiteit ook niet denkbaar. Hier weer was het Parmentier die blijvend ingreep: op zijn raad toog Bidez naar Berlijn om er het onderricht van de grootmeester Hermann Diels te volgen (1893-1894). Wijsbegeerte had hem geboeid sedert de eerste initiatie bij Joseph Delbœuf in 1885; zijn allereerste publicatie doordrong voor een bepaald probleem het strafrecht met filosofisch bedenken; zijn voorkeur en zijn begaafdheid voor het „klassiek domein” dreven er hem echter toe de wijsbegeerte minder experimenteel te benaderen, zoals een Delbœuf dit verkoos, dan wel historisch-kritisch, in de geest van een Hermann Diels. In 1894 promoveerde Bidez dan ook aan de Universiteit van Gent tot speciaal doctor in de klassieke philologie met een werk dat in de uitgave als titel droeg: *La biographie d'Empédocle*.

Net als bij Franz Cumont, wiens intiem leven even ondoordringbaar voor elke vreemde gesloten bleef, kunnen Bidez' dankbaarheid en levensschulden uit de *dedicationes* van zijn werken worden afgelezen: zijn *Empedocles* was gewijd aan Hermann Diels. Evenzeer ook als bij Cumont, legde elk voorwoord, gebald en verantwoord, de werkmethode en de eigen hoogstaande geest bloot: „Ce travail comprendra deux parties: d'abord une série de recherches où les docu-

ments seront classés par époques et par catégories d'auteurs; ensuite une reconstruction de la vie d'Empédocle, fondée sur les témoignages que l'examen des sources nous aura permis de conserver".

Dit boek was een levensprogram: als hellenist én historicus zou Bidez zijn aandacht blijven wijden aan de geschiedenis der Griekse wijsbegeerte, beschouwd dan niet zozeer als een ideeëngang op zichzelf, maar als het werk van levende mensen, vaak vagelijk gekend, soms vervormd door legende, vergetelheid en vooringenomenheid, hun tijd en maatschappij vorm gevend, maar op hun beurt bijwijlen gevormd en beïnvloed, zelfs door een niet-Griekse wijsheid: Empedocles, Porphyrius, Psellus, Julianus, Plato.

In 1895 — Bidez was acht-en-twintig jaar oud — werd hij bij K. B. van 19 februari aangesteld als docent aan de Faculteit Wijsbegeerte en Letteren van de Rijksuniversiteit te Gent, met als leeropdracht: in de kandidatuur, de vertaling, van het blad, van een Griekse tekst en de verklaring van een Griekse auteur, in het doctoraat, de vertaling, van het blad, van een Griekse tekst en de grondige verklaring van Griekse auteurs, de geschiedenis van de Griekse letterkunde en, *partim*, de philologische oefeningen over de Griekse taal. Op 3 oktober 1902 werd hij benoemd tot buitengewoon en op 7 oktober 1907 tot gewoon hoogleraar. In Gent waar hij, naar het woord van Léon Parmentier, vinden zou „... une pondération d'esprit favorable aux recherches critiques de l'érudition, (...) une atmosphère où surabondent l'excitation et l'émulation scientifiques", werd hij niet de minste van een pleiade leidende geesten die aan de Rijksuniversiteit wereldfaam bezorgden: Paul Thomas, Paul Fredericq, Henri Pirenne, Georges Hulin de Loo, Franz Cumont.

Met Léon Parmentier bereisde hij in de zomer van 1895 Griekenland en Klein-Azië, waar hij, mede op aandrijven van de Münchense byzantinist Krumbacher, op Patmos een nieuwe liefde ontdekte: de Griekse historici van de oude Kerk. Aldus verschenen van hem in de jaren 1895-1898 een zestal studies in samenwerking met Parmentier, waarvan als belangrijkste een uitgave van Evagrius (Londen, 1898). Het kostbaarste resultaat van de Griekse reis werd echter de uitgave, in de verzameling van de Berlijnse Academie *Die griechischen christlichen Schriftsteller*, van zijn *Philostorgius, Kirchengeschichte* (1913), waarover Franz Cumont getuigde: „Le soin diligent avec lequel Bidez recueillit les *membra disiecta* de l'ouvrage perdu, n'a d'égale que l'application minutieuse qu'il apporta à la reconstitution du texte. C'est l'œuvre d'un maître rompu à la technique philologique. Une ample introduction nous apporte tous les renseignements désirables sur l'historien arien et sur son histoire. Une pareille édition est un *κτῆμα εἰς αἰεί*". Toen reeds had Bidez zijn titel van *princeps philologorum* verdiend.

In deze gouden jaren van het eeuweinde, maakte hij een gelukkige inbreuk op de celibataire eensgezindheid van het vriendentrio Parmentier-Cumont-Bidez: op 2 april 1898 werd Louise De Ridder, dochter van een zijner collega's, zijn vrouw en het jaar daarop werd zijn dochter Isabelle geboren. Bidez had, ook eenvoudig menselijk gezien, de oude eenzaamheid afgelegd.

Middelerwijl bracht Franz Cumont hem op een spoor dat hem vertrouwder

zou worden dan hetgene Parmentier en Krumbacher hadden voorgesteld: het platonisme en de invloed van het Nabije Oosten. Het begon in 1898 met de uitgave, in samenwerking, van *Recherches sur la tradition manuscrite des lettres de l'empereur Julien*, en, van Bidez alleen, volgden over Julianus een viertal kleinere studies in 1901, 1904, 1914. Aanleiding tot dit alles was het voorstel van Cumont om gezamenlijk Julianus' brieven uit te geven, waarbij Bidez, vanaf het begin van zijn wetenschappelijke loopbaan, een definitieve methode zou volgen: „... s'il me fallait caractériser d'un mot l'activité scientifique de Bidez, schreef Cumont hierover in *L'Antiquité classique* bij de dood van zijn vriend, je dirais que sa qualité essentielle était une volonté tenace de ne jamais abandonner une question sans l'avoir épuisée. Avant de construire, ce chercheur infatigable creusait des fondations jusqu'au tuf et poussait des tranchées en tout sens pour explorer le terrain environnant, en sorte que dans son esprit le sujet primitif s'élargissait indéfiniment. Cet amour de la profondeur donne à tout ce qu'a produit ce travailleur obstiné une remarquable solidité. Sa conscience scrupuleuse assura toujours la probité de son œuvre. S'il est vrai, comme le veut Aristote, que l'esprit humain éprouve naturellement le désir de connaître la vérité, personne ne sentit plus impérieusement ce besoin que Bidez”.

Een ander bewijs van Cumont's groeiende invloed én van Bidez' eigen methode en verbazende bescheidenheid waren enkele studies uit de beginjaren van deze eeuw: in 1904 werd hem door de Belgische Academie de Gantrelle-prijs toegekend voor een werk over de leer der Chaldaïen en de invloed ervan op de Grieks-Romeinse oudheid, in 1906 voor een kritische verzameling der wijsgerige fragmenten van de neo-platonicus Porphyrius. Hoe grote lof hem ook door de Academie hierbij werd toegestuurd, toch heeft Bidez geweigerd deze studies uit te geven. Zij werden echter aanleiding tot zijn *Vie de Porphyre* van 1913, en tot een reeks boeiende artikelen over de toen vaak nog onvermoede inwerking van het Oosten op de Griekse filosofie van de Stoa en vooral van de Akademie en de Neo-Platonici: uiteindelijk zouden uit deze richting zijn grootste historische creaties ontstaan, zijn *Julianus* en het postume *Eos*.

Ook aan Cumont's uitgave van de *Catalogus codicum astrologorum Graecorum* zegde hij zijn medewerking toe; onmiddellijk na de eerste wereldoorlog zou hij trouwens door de *Union Académique Internationale*, waarvan hij later, in 1931-1933, voorzitter werd, een gelijkaardige reeks laten uitgeven: de *Catalogue des manuscrits alchimiques grecs*. In 1928 bezorgde hij hiervan deel VI over Michaël Psellus, aan wie hij reeds in 1905 een studie had gewijd. Psellus bracht hem immers naar Proclus en de neo-platonici terug, wier mysticisme en occultisme, door het Oosten mede-beïnvloed, zijn levenslange aandacht zouden krijgen.

In 1913, in hetzelfde jaar als zijn vriend Parmentier, werd hij lid van de Belgische Academie. Hij was toen zes-en-veertig jaar: „pour un académicien, c'est presque la jeunesse”, noteert hierbij prof. Severyns... Zijn ridderschap in de Leopoldsoorde van 22 mei 1912 was een eerste officiële erkenning. Voortaan was zijn faam gevestigd en zouden de bewijzen hiervan elkaar opvolgen: hij werd in de loop der jaren opgenomen in het *Institut de France*, in de *British Academy*, in de Academies

van Berlijn, Kopenhagen en Göteborg, kreeg het doctoraat *honoris causa* van de universiteiten van Athene, Brussel, Rijsel, Parijs, Utrecht, werd benoemd tot commandeur in de Leopoldsorde, grootofficier in de Kroonorde, officier van de *Légion d'honneur*...

Vooralsnog, al boeide hem Cumont's richting zeer, vergat hij noch Krumbacher noch Parmentier: zijn *Philostorgius* zou weldra gevolgd worden door een *Sozomenus*, toen op 4 augustus 1914 het Duitse leger België binnenviel. Bidez, verontwaardigd en, meer nog, ontgoocheld door het Duitsland waarvan hij de philologische wetenschap zo hooglijk had bewonderd, vernielde de brieven die de grote Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf hem had geschreven en besloot nimmer zijn *Sozomenus* door de Berlijnse Academie te laten publiceren. In Gent zelf was hij de bezieler van de weerstandskern *L'Action patriotique* en de opsteller van een sluikblaadje *L'Autre Cloche*. Maar onmiddellijk na de zege van 1918, ontplooidde zich zijn filologische activiteit rijk en voldragen: op 28 april 1920 werd hem de cursus „Geschiedenis van de oude wijsbegeerte” toegewezen; in hetzelfde jaar kreeg hij met een tienjaarlijkse staatsprijs de beloning voor zijn eerste arbeidsjaren; op een ruimer plan, stichtte hij in 1919, samen met Henri Pirenne, de *Union Académique Internationale*; in 1922 was hij medestichter van de *Ecole des Hautes Etudes de Gand*, die — naar het woord van A. Severyns — „manifestait avec vigueur la fidélité de la Flandre à l'héritage de Rome”; in 1922 eveneens, had hij een leidende rol bij het verschijnen van de *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, in 1932 bij het ontstaan van *L'Antiquité Classique*; hij schreef in de bekendste Franse philologische tijdschriften van binnen- en buitenland, werkte mee aan de *Mélanges* van eminente geleerden die allen zijn vrienden waren, stelde mededelingen op voor de Academies waarvan hij een trouw en vereerd lid was geworden; met A. B. Drachmann gaf hij in 1932 voor de *Union Académique Internationale* de vermaard-geworden brochure uit: *Emploi des signes critiques* (... heruitgegeven in 1938 door A. Delatte en A. Severyns), steunde daadwerkelijk het initiatief van Paul Faider (Bidez had hem ooit te Luik als knaapje op zijn knie laten paardje rijden...) voor de Academie-uitgave van de kataloog der manuscripten bewaard in de Belgische bibliotheken, hield conferenties in het buitenland, schreef vulgariserend in *Le Flambeau*, trad in 1926 in het redactiecomité van *La Flandre Libérale* waarvan hij in 1933 voorzitter werd: zijn leven was, thuis en aan de Universiteit, gevuld met grote en kleine dingen. In zijn grote uitgaven stroomden de onderscheidene richtingen, die sedert dertig jaar zijn geest hadden geboeid, voortaan ineen tot een krachtig denkveld, dat niemand in die tijd even grondig beheerste als hij zelf. Eén uitzondering nochtans: zijn belangstelling voor de Griekse kerkhistorici is quasi ganselijk verdwenen.

In 1922 verscheen van hem, in samenwerking met Franz Cumont, na haast vijf-en-twintig jaar voorbereiding, het werk *Imp. Caesaris Flavii Claudii Iuliani epistulae, leges, poemata, fragmenta varia*, waarover Cumont later zou schrijven: „... une édition (...) qui, grâce à ce collaborateur diligent, acquit une plénitude que je n'aurais osé espérer”, en vervolgens: „(...) son habitude d'élargir toujours

ses desseins, lui inspira le désir de faire paraître dans la collection Budé l'ensemble de l'œuvre de l'Apostat avec une traduction française". In 1924 verscheen aldus de uitgave van de Brieven, opgedragen „A mon ami Franz Cumont. En souvenir d'une longue collaboration", in 1932 een eerste deel van Julianus' Redevoeringen: bezonnen en stevige uitgaven, waarvan Paul Mazon in 1934 getuigde: „L'Association Guillaume Budé vous remercie de lui avoir confié cette édition de Julien — l'œuvre de votre vie — qui est le joyau de sa collection, la plus nouvelle, la plus complète, la plus inaccessible à la critique de toutes celles qu'elle a publiées". Was deze uitgave het levenswerk van de filoloog, zijn *Vie de l'empereur Julien* (1930) werd het meesterwerk van de historicus: „Aucun de ses livres ne lui a valu une aussi large renommée et à juste titre; car non seulement il nous offre le récit émouvant d'une destinée dramatique, une évocation très vivante malgré la minutie des patientes recherches dont elle est le fruit savoureux, mais on y trouve aussi le premier portrait fidèle d'un prince jusque là défiguré par les partis pris opposés de détracteurs et de panégyristes", aldus Cumont, —en, gebalder, Henri Grégoire: „il remplace toute une série de portraits dont plusieurs sont des caricatures".

In het voorwoord van de *Lettres* had Bidez genoteerd: „Julien est le seul des empereurs romains qui nous ait laissé une correspondance abondante, variée, et en partie confidentielle. (...) On y retrouve l'impressionnabilité, la rapidité et la netteté de conception, la perspicacité et les multiples qualités d'esprit qu'attribuent à Julien les plus impartiaux de ses biographes. (...) Elle permet de pénétrer dans le secret d'une des vies les plus tragiques de l'histoire, et les penseurs désireux de comprendre la fin du monde antique ne pourraient trouver de documents plus révélateurs. On y voit s'exprimer tour à tour les espérances et les désillusions du dernier défenseur qui s'acharna à prolonger la résistance du paganisme".

Doorheen Julianus' eigen werk, langs de vele studies om sedert dertig jaar, en ook nog na de wereldoorlog (1921, 1925, 1929, 1930) aan hem gewijd, benaderde Bidez (even zo had hij gedaan met Empedocles, Philostorgius, Porphyrius) een figuur die hem zelf veelzijdig boeien moest, en dit misschien sinds hij, in 1881, het drama van Ducarme had beluisterd in het oude Bonne-Espérance... Het werd een boek naar de eigen vertrouwde methode: „un Julien raconté (...), soit par lui-même, soit par ses amis, et sans qu'on perde de vue les témoignages divergents"; met bijwijlen een verbeterde humor die bij hem weldoende verbaast: „... Julien fut dangereux surtout par les sottises qu'il a fait dire à ceux qui parlèrent de lui sans avoir lu ses écrits"; met een oordeel in klare zinnen geburineerd: „Il est d'un siècle qui nous a laissé les plus célèbres des *Confessions*", — „il donna à l'Eglise l'impression que toutes les forces de l'enfer se soulevaient contre elle", — „cinq années lui avaient suffi dans les Gaules pour organiser, en face des barbares, une résistance qui fut ainsi prolongée d'un siècle", — „au lieu de s'acharner à perpétuer le passé, il aurait en réalité voulu préparer l'avenir", — en, magistraal: „il n'a pas compris que l'humanité a besoin de se retourner de temps en temps sur son lit de douleurs et de considérer, pour se reconforter, des horizons nouveaux. Seule, la religion du Crucifié devait se montrer capable d'empêcher un anéan-

tissement de la culture et de nous faire supporter le prolongement de nos misères, en prêtant au travail manuel et à la souffrance la noblesse d'un devoir moral". Het boek dat naar 's schrijvers wens definitief voor Julianus afdwong „le respect dû à la noblesse de sa moralité", was opgedragen aan de zo pas verscheiden Léon Parmentier (23 november 1929), voor Bidez „un maître qui fut le guide de mes premières recherches", al was hij slechts vier jaar ouder dan hij zelf.

Parmentier was de eerste om heen te gaan: Bidez wist aldus dat zijn levensavond aanbrak. In 1928 huwde zijn dochter met een neef van Paul Fredericq, in 1930 werd hij grootvader van een jongentje dat hij weldra „mon tyranneau" zou noemen. De toepassing van de nieuwe taalwetgeving stelde in 1933 een einde aan zijn effectief professoraat, de leeftijdsgrens bereikte hij in 1937. Op 24 januari 1934 werd hij geestdriftig gevierd: een telegram van koning Albert, feestwensen van ambassadeur Paul Claudel persoonlijk, *Mélanges Bidez* vanwege zeventig medewerkers uit vijftien landen, een straat uit het goede oude Frameries met zijn naam herdoopt, dithyrambische toespraken, met het schitterend slotwoord waarin hij zichzelf helderder schetste dan hij zich bewust was: „On a dit que le temps infini n'est peut-être qu'une minute entre deux miracles. Je n'en crois rien: car, grâce à vous, aujourd'hui, c'est le moment présent qui est le miracle, embellissant tout d'un coup le long cheminement d'une existence laborieuse. Dans ce miracle, il est vrai, il y a pour moi un périlleux honneur: celui de me trouver ici, en pleine lumière, au centre d'une manifestation qui me dépasse, bien qu'elle m'exalte par la hauteur des pensées vers lesquelles, étant une fête de l'humanisme, elle élève les esprits. Heureusement, pour m'enlever mes appréhensions et me laisser dans une joie sans mélange, j'ai le sentiment de remplir le rôle d'un figurant, que les jeux du hasard amènent devant les feux de la rampe, afin qu'il donne le signal à l'hommage mérité chez nous par tout un renouveau d'humanisme et par les initiateurs auxquels notre pays doit ce magnifique élan".

Naast zijn afnemende werkkraft, was één der redenen waarom zijn Julianus-uitgave nooit werd vervolledigd, zijn medewerking aan *Les Mages hellénisés* van 1938, „c'est-à-dire — aldus de andere uitgever, Cumont — (...) ces „Maguséens" d'Asie Mineure et de Mésopotamie, dont le syncrétisme combina le vieux mazdéisme iranien d'abord avec l'astrologie babylonienne plus tard avec les spéculations des théologiens helléniques". Dertig jaar na zijn intieme samenwerking met Parmentier, kwam hiermee het resultaat van zijn vriendschap met Cumont: „il n'est presque aucune page qui, ayant été rédigée par l'un de nous, n'ait été améliorée par l'autre"; en het werk was meteen een hoogtepunt van beider wetenschappelijke eigenheid: „S'efforcer de préciser les croyances des „Maguséens" est (...) faciliter la solution d'un des grands problèmes de l'histoire de la pensée antique, celle des rapports de l'hellénisme et de l'Orient".

Aan dit probleem werd Bidez' laatste en meest omstreden werk gewijd: *Eos ou Platon et l'Orient* (1945), waarvan hij de uitgave niet meer zou beleven: „un livre de combat, (qui) enseignait à réfléchir et faisait naître des incertitudes nouvelles", volgens A. Severyns in 1956, — „(un volume) mûrement médité et longuement retravaillé, qu'attendaient de lui tous les hellénistes et dont il ne

percevra plus le retentissement dans le monde savant", volgens Cumont in 1945. Sedert de jaren 1933-1934 waren door Bidez bepaalde aspecten van het probleem behandeld, maar bij de *Gifford Lectures* aan de Schotse *Saint-Andrews University* (19-28 april 1939) gaf hij aan het geheel een haast definitieve vorm. De tweede wereldoorlog, de bedreigde gezondheid van zijn vrouw, zijn laatste studies, handelend over Aristoteles' gedachtenevolutie, lasten allerlei door de omstandigheden teweeggebracht, vertraagden jarenlang het verschijnen van „cet interminable ouvrage". In het laatste voorwoord dat hij schrijven zou, legde hij, nog eens, in een bijna ontroerende bescheidenheid, zijn geestelijke filiatie bloot: „Ma dette de gratitude envers l'inspirateur de mes toutes premières recherches, M. Franz Cumont, est si indéniable que mes lecteurs en auraient tenu compte d'eux-mêmes, si son nom n'avait pas trouvé ici une place pareille à celle qui lui demeure vouée dans ma reconnaissance".

Zijn opzet wilde hij bescheiden: „nous n'avons prétendu dresser qu'une sorte de répertoire raisonné d'indications et de renseignements"; hij kende de stroming waar hij tegenin vaarde: „pendant longtemps, on aurait cru faire injure à Platon en admettant qu'un si pur représentant de la pensée grecque ait pu être effleuré par une influence de l'esprit de l'Asie", maar zijn Plato zou allicht menselijker zijn, hechter verbonden aan de groei van wijsheid en denken, en niet minder oorspronkelijk nochtans: „l'originalité, chez lui, ne s'affirme pas dans une dédaigneuse ignorance des essais d'autrui, mais bien dans l'ampleur et la puissance d'esprit avec lesquelles, y voyant plus clair que l'auteur lui-même, il rectifie, complète, perfectionne une idée qu'il a trouvée à l'état d'ébauche".

Dit werk, waarin onder meer werd onderzocht hoe en in welke mate Plato het Oosten en zijn godsdiensten kende, en vooral welke oosterse motieven in Plato's dialogen mogelijks of zekerlijk konden worden teruggevonden, zou de critici, ondanks de lof die zij niet spaarden, niet voetstoots overtuigen. Pierre Boyancé, in de *Revue des Etudes Anciennes* van 1947, hield zich bij een dominerende invloed van het pythagorisme op de godsdienst van Plato, al besloot hij positief: „on se heurtera longtemps à la difficulté de préciser ce qui de l'Orient a pu venir à Platon. Il semble toutefois qu'en mettant au premier plan le rôle d'Eudoxe de Cnide, M. Bidez nous a engagés dans une bonne direction". Volgens A. J. Festugière (*Rev. de Phil., Litt. et Hist. anc.*, 1947) was het zgz. contact van Plato met het Oosten slechts een topos uit de βίος van elke antieke wijsgeer; daarbij, „la religion astrale de Platon pourrait être expliquée par le seul progrès interne de la réflexion platonicienne", en het dualisme was bij Plato filosofisch geformuleerd, niet mythisch zoals in Iran; of, veralgemenend: „on ne se demande pas un instant si Platon ou Hésiode ne s'expliqueraient point par des notions et des réalités de leur pays et de leur temps"...

Joseph Bidez stierf op donderdag 20 september 1945, hij was acht-en-zeventig jaar oud.

Niemand kon bij zijn dood rechtvaardiger dan Franz Cumont zijn wetenschappelijke en hoogmenselijke waarde schatten: „Il joignait à l'érudition la plus consciencieuse, qui passait au crible tous les matériaux qu'elle utilisait et en véri-

fait le poids et la g nuit , un esprit de synthèse, qui, enchaînant et combinant ingénieusement les faits particuliers, en dégageait les conclusions générales et les directions ma treses. A la probité scrupuleuse de sa science répondait la rectitude de son caractère et la droiture de sa conduite. Ce même amour passionné de la vérité qui le gardait contre les hypothèses aventureuses et les généralisations hâtives, le rendait sévère pour tous les charlatanismes. Il condamnait sans rémission les auteurs de systèmes fantaisistes appuyés par des suggestions hasardeuses, alors que sa douceur et sa modestie naturelles lui inspiraient en général une bienveillance qui s'enveloppait des formes d'une courtoisie d'un autre âge. (...) — Dans l'accomplissement d'une lourde tâche toujours renouvelée, qui fut la trame de sa vie, il fut soutenu par la haute idée qu'il se faisait de la mission des hommes de science. Dans un monde envahi par le mercantilisme et l'esprit de lucre, il se plaisait   faire valoir la noblesse de la recherche désintéressée du vrai. (...) En approfondissant notre connaissance de l'hellénisme, source de notre civilisation occidentale, en d fendant un humanisme  largi contre ceux qui pr chent l'abandon d'une tradition qu'ils jugent p rim e, Bidez avait conscience de défendre un des biens les plus précieux de notre patrimoine intellectuel et moral".

Zeker, hij bezat niet de onweerstaanbare bezielingskracht van een Parmentier, niet de groots-omvattende ziensblik van een Cumont, maar hij deelde hun wetenschappelijke eerlijkheid, hun onverwoestbaar werkvermogen, hun onkreukbare trouw aan hoogmenselijke beginselen, en zijn scherpe ontledingszin, zijn verbazende liefde voor het miniemste détail maakten hem onomstreden tot de *princeps philologorum* van het land.

Humor had hij niet opvallend, hij had het Julianus kunnen nazeggen: „la nature ne m'a fait ni moqueur ni fac tieux", maar hij was zo oprecht zich hierover te verontschuldigen, zodat de wijsheid van zijn zelfkennis deze van de humor ruimschoots verving. Aldus, en vaak onvermoed, was hij een eenvoudig en goed, een onphilologisch en menselijk man: die zijn dochter tennissen leerde, die een perronkaartje kocht om aan zijn kleinkind in het Gentse Sint-Pietersstation de stoomtreinen te laten bewonderen, die van fietsen hield en van film, dweepte met Giraudoux en Paul Valéry ...

Zijn menselijkheid verdient allicht evenzeer een gedachtenis als zijn wetenschappelijke roem.

G. SANDERS

PUBLIKATIES VAN JOSEPH BIDEZ*

IN BOEKVORM

- La biographie d'Empédocle.* RTG, fasc. 12, 1894, XII-176 pp.
Un séjour à Patmos. Gand, s. d. (1895), 50 pp. (met L. PARMENTIER).
Recherches sur la tradition manuscrite des lettres de l'empereur Julien. Mémoires publiés par l'Académie royale de Belgique, t. LVII, 1898, 156 pp. (met F. CUMONT).
The ecclesiastical History of Eusebius, with the Scholia. London, 1898, XVII-285 pp. (met L. PARMENTIER).
Deux versions grecques inédites de la vie de Paul de Thèbes. RTG, fasc. 25, 1900, XLVIII-32 pp.
Excerpta ex astrologo Byzantino. Catalogus codicum astrologorum graecorum, t. V, 2 (Codices Vaticani), 1906, pp. 130-147.
La tradition manuscrite de Sozomène et la Tripartite de Théodore le Lecteur. Texte u. Untersuch. zur Gesch. der altchristl. Lit., B. XXXII, Heft 2b, Leipzig, 1908, IV-96 pp.
Philostorgius. Kirchengeschichte, mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen. Die griech. christl. Schriftsteller, B. XXI, Leipzig, 1913, CLXVIII-340 pp; Berlin 1960².
Vie de Porphyre, le philosophe néo-platonicien. Avec les fragments des traités ΠΕΡΙ ΑΓΓΑΜΑΤΩΝ et „De regressu animae”. RTG, fasc. 43, 1913, VII-166-73 pp.
Imp. Caesaris Flavii Claudii Iuliani epistulae, leges, poemata, fragmenta varia. Coll. Univers. de France, 1922, XXVI-328 pp. (met F. CUMONT).
L'Empereur Julien, œuvres complètes, t. I, 2e partie: Lettres et Fragments. Coll. Univers. de France, 1924, XXIV-258 pp.
Catalogue des manuscrits alchimiques grecs, VI: Michel Psellus, Épître sur la Chrysopée, Opuscules et extraits sur l'alchimie, la météorologie et la démonologie. En appendice: Proclus, Sur l'art hiératique; Psellus, Choix de dissertations inédites. Bruxelles, 1928, XIV-246 pp.
J. L. Heiberg. Le Puy-en-Vellay, 1928, 20 pp.
La tradition manuscrite et les éditions des discours de l'empereur Julien. RTG, fasc. 61, 1929, XI-153 pp.
La Vie de l'Empereur Julien. Coll. d'Etud. anc., Paris, 1930, X-408 pp.
L'Empereur Julien, œuvres complètes, t. I, 1e partie: Discours de Julien César. Coll. Univers. de France, 1932, XXVIII-237 pp.
Emploi des signes critiques, Disposition de l'Apparat dans les éditions savantes de textes grecs et latins. Conseils et recommandations. Paris, 1932, 46 pp. (met A. B. DRACHMANN).
Les Mages hellénisés. Zoroastre, Ostanès et Hystaspe, d'après la tradition grecque. I. Introduction, II. Les textes (met F. CUMONT). Paris, 1938, XII-297-409 pp.
Un singulier naufrage littéraire dans l'antiquité. A la recherche des épaves de l'Aristote perdu. Bruxelles, 1943, 70 pp.
Eos ou Platon et l'Orient. Gifford Lectures, 19-28 avril 1939. Bruxelles, 1945, XIII-190-51 pp.

ALS BIJDAGEN IN TIJDSCHRIFTEN EN VERZAMELWERKEN

- Fous ou criminels.* Revue de Belgique, 61, 15 avril 1889, pp. 325-341.
Observations sur quelques fragments d'Empédocle et de Parménide. Archiv für Geschichte der Philosophie, B. IX, 1896, pp. 191-207 & 298-309.

(*) Naar P. MERTENS, in A. SEVERYNS, *Joseph Bidez (1867-1945)*. Annuaire Acad. roy. Belg., 122, 1956, pp. 200-213.

Minder gebruikelijke sigla:

BZ Byzantinische Zeitschrift

RIB Revue de l'Instruction publique en Belgique

RTG Université de Gand, Recueil de Travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres.

Notes sur quelques manuscrits de Patmos. RPh, 20, 1896, pp. 38-40 & 116-125 (met L. PARMENTIER).
 „Boanensis lacus”. RIB, 40, 1897, pp. 13-15 (met L. PARMENTIER).
 De la place de Nicéphore Callistos Xanthopoulos dans la tradition manuscrite d'Evagrius. RIB, 40, 1897, pp. 161-176 (met L. PARMENTIER).
 La tradition manuscrite de la vie de saint Théodose par Théodore, d'après le Patmiacus 273. BZ, 6, 1897, pp. 357-374 (met L. PARMENTIER).
 Une copie de la chronique de Georges le Moine conservée à la bibliothèque de Patmos. BZ, 7, 1898, pp. 285-298.
 Les découvertes récentes de papyrus. Bibliographie moderne, 4-5, 1899, pp. 241-254.
 Description d'un manuscrit hagiographique grec palimpseste, avec des fragments d'un panégyrique de saint Polycarpe, attribué à saint Jean Chrysostome. BAB, 1900, pp. 579-624.
 M. de Wilamowitz-Möllendorff et la question du grec. RIB, 44, 1901, pp. 1-38.
 Un passage de Julien (Épître à Thémistius 256 C). RIB, 44, 1901, pp. 177-181.
 Sur diverses citations, et notamment sur trois passages de Malalas retrouvés dans un texte hagiographique. BZ, 11, 1902, pp. 388-394.
 Ad oracula Chaldaïca, v. 7-8 = 1.3 Kroll. RPh, 26, 1902, pp. 180-181.
 Un faux dieu des Oracles chaldaïques. RPh, 27, 1903, pp. 79-81.
 Fragments nouveaux de Sotérichos? RPh, 27, 1903, pp. 81-85.
 Bérose et la grande année. Mélanges Paul Fredericq, 1904, pp. 9-19.
 Notes sur les lettres de l'empereur Julien. BAB, 1904, pp. 493-506.
 Κρόνου ou 'Ηλίου ἀστὴρ (Epinomis 987 C)? RPh, 29, 1905, pp. 319-320.
 Psellus et le commentaire du Timée de Proclus. RPh, 29, 1905, pp. 321-327.
 Fragments d'un philosophe ou d'un rhéteur grec inconnu. RPh, 30, 1906, pp. 161-172.
 La tradition manuscrite du Lexique de Suidas. SPAW, 1912, pp. 850-863.
 L'évolution de la politique de l'empereur Julien en matière religieuse. BAB, 1914, pp. 406-461.
 Julien l'Apostat. RIB, 57, 1914, pp. 97-125.
 Le philosophe Jamblique et son école. REG, 32, 1919, pp. 29-40.
 La liturgie des mystères chez les Néo-platoniciens. BAB, 1919, pp. 415-430.
 Rapport de MM. Pirenne et Bidez sur la constitution de l'Union académique internationale. BAB, 1919, pp. 625-631 (met H. PIRENNE).
 Projet d'un Catalogue des manuscrits alchimiques présenté à l'Union académique internationale. BAB, 1919, pp. 677-684.
 Rapport sur le Prix Gantrelle, XIIIe période (premier commissaire). BAB, 1920, pp. 15-19.
 La jeunesse de l'empereur Julien. BAB, 1921, pp. 197-216.
 Les premiers philosophes grecs techniciens et expérimentateurs. Le Flambeau, janvier-avril 1921, pp. 414-427.
 Boèce et Porphyre. CRAI, 1922, pp. 346-350.
 Discours de M. J. Bidez, Doyen de la Faculté (Manifestation en l'honneur de M. le Professeur Paul Thomas, 2 juin 1923). Mons, 1923, pp. 7-13.
 Boèce et Porphyre. RBPhH, 2, 1923, pp. 189-201.
 Rapport sur le Prix Gantrelle, XVe période (deuxième commissaire). BAB, 1923, pp. 50-54.
 Amiens, ville natale de l'empereur Magnence. REA, 27, 1925, pp. 312-318.
 L'apostasie de Julien. Bull. Assoc. G. Budé, avril 1925, pp. 9-14.
 L'historien Philostorge. Mélanges Henri Pirenne, t. I, 1926, pp. 23-30.
 Un opuscule inédit de Proclus. CRAI, 1927, pp. 280-283.
 Note sur les mystères néoplatoniciens. RBPhH, 7, 1928, pp. 1477-1481.
 Berthelot, Historien de l'alchimie et archéologue. Bull. Soc. chim. de Belgique, 37, n° 3, 1928, pp. LXXII-LXXVIII.
 Notes sur quelques passages des écrits de l'empereur Julien. Mélanges Paul Thomas, 1930, pp. 54-65.
 Léon Parmentier. Bull. Assoc. G. Budé, avril 1930, pp. 14-17.
 Rapport du comité sur le Catalogue des manuscrits se trouvant dans les bibliothèques belges. BAB, 1930, pp. 419-423.

La Cité du Monde et la Cité du Soleil chez les Stoïciens. BAB, 1932, pp. 244-294.
La bibliothèque d'un manichéen d'Égypte. BAB, 1932, pp. 462-469.
A propos d'une biographie nouvelle de l'empereur Constantin. AC, 1, 1932, pp. 1-7.
Le Jules Verne du Marxisme. Le Flambeau, décembre 1932, pp. 691-700.
Recherche d'une entente pour uniformiser l'emploi des signes critiques et la rédaction de l'apparat dans les éditions savantes de textes grecs et latins. Actes Congr. Assoc. G. Budé, Nîmes, 1932, pp. 196-201.
Platon, Eudoxe de Cnide et l'Orient. BAB, 1933, pp. 195-218 & 273-319.
Mani retrouvé. Le Flambeau, janvier 1933, pp. 30-32.
Rapport sur le Prix Gantrelle, XXe période (premier commissaire). BAB, 1933, pp. 52-55.
L'Atlantide. BAB, 1934, pp. 101-126.
Aréthas de Césarée éditeur et scholiaste. Byzantion, 9, 1934, pp. 391-408 (Cfr CRAI, 1934, p. 88).
Discours de M. J. Bidez (La Manifestation Bidez). Le Flambeau, février 1934, pp. 201-213.
Allocution de M. J. Bidez. Bull. Commiss. roy. Hist., 98, 1934, pp. 3-5.
Les écoles chaldéennes sous Alexandre et les Séleucides. Mélanges Capart, 1935, pp. 41-89.
Le texte du prologue de Sozomène et de ses chapitres (VI 28-34) sur les moines d'Égypte et de Palestine. SPAW, 1935, pp. 399-427.
Les couleurs des planètes dans le mythe d'Er au livre X de la République de Platon. BAB, 1935, pp. 257-277.
Plantes et pierres magiques d'après le ps. Plutarque De Fluviis. Note annexe: L'Atizoë de Pline. Mélanges Navarre, 1935, pp. 25-40.
Fragments nouveaux de Philostorge sur la Vie de Constantin avec des notes complémentaires de J. Bidez et P. Heseler. Byzantion, 10, 1935, pp. 403-442 (cfr CRAI, 1935, p. 451).
Proclus, Περὶ τῆς ἱερατικῆς τέχνης. Mélanges Cumont, 1936, pp. 85-100.
A propos des „Perses” d'Eschyle. BAB, 1937, pp. 206-235.
Un extrait du commentaire de Proclus sur les „Ennéades” de Plotin. Mélanges Desrousseaux, 1937, pp. 11-18.
Le Nom et les Origines de nos Almanachs. Mélanges Boissacq, 1937, pp. 77-85.
L'Union Académique Internationale. Le Flambeau, juin 1937, pp. 725-730.
Notice sur Léon Parmentier. Annuaire Acad. roy. Belg., 1937 (1938), pp. 147-172.
La découverte à Trèves d'une inscription en vers grecs célébrant le dieu Hermès. Etud. d'archéol. grecq., Ann. Ec. Haut. Etud. Gand, t. II, 1938, pp. 13-28.
Platon et l'Orient. BAB, 1938, pp. 512-516.
Le traité d'astrologie cité par saint Basile dans son Hexaéméron. AC, 7, 1938, pp. 19-21.
La découverte à Trèves d'une inscription votive de l'empereur Julien. AC, 7, 1938, pp. 91-92.
Otto Lagercrantz et l'histoire de l'alchimie. Archeion, 21, 1938, pp. 379-385.
Discours de M. J. Bidez (La Manifestation Henri Pirenne). Le Flambeau, juin 1938, pp. 652-659.
Léon Parmentier. Le Flambeau, août 1938, pp. 193-210.
Dernières recherches sur l'histoire de l'alchimie en Grèce, en Égypte et à Byzance. Conférences faites au Collège de France. Résumé par H. GREGOIRE. Byzantion, 13, 1938, pp. 383-388.
La métapsychique dans l'antiquité. AC, 10, 1941, pp. 89-90.
A propos d'un fragment retrouvé de l'Aristote perdu. BAB, 1942, pp. 201-230.
Hermias d'Atarnée. BAB, 1943, pp. 133-146.
A propos d'une manière nouvelle de lire Aristote. BAB, 1944, pp. 43-55.
Une anatomie antique du cœur humain. Philistion de Locres et le „Timée” de Platon. REG, 57, 1944, pp. 7-13.
Notice sur Paul Faider (1886-1940). Annuaire Acad. roy. Belg., 1947, pp. 143-197.